

TRAJECT

de Volkskrant
ZATERDAG
6 SEPTEMBER 1997

Oudewater
een-en-al
monument
3

Meer dan
een miljoen
dadelpalmen
5

Landen die
taboe zijn
7

EINDREDACTIE:
FRANS VAN SCHOONDERWALT
EN NELL WESTERLAKEN
VORMGEVING:
KITTY STEENVOORT

Met de boevenbus naar school

Bankenbosch in 1951.

FOTO'S SPAARNESTAD FOTOARCHIEF

Werkplaats voor gedeserteerde Indië-gangers, 1951.

De boevenbus in 1951.

WANNEER je in Veenhuizen terecht komt, is dat meestal niet iets om blij mee te zijn: er staan een stuk of vijf gevangenisstraten nou niet bepaald de onschuldigste heren zijn opgeborgen. Voor mij ligt dat anders, heel anders. Wanneer ik aan Veenhuizen denk, komen vooral be-grippen als 'veilig', 'warm' en zelfs 'arcadisch' in mij op. Ik heb er mijn jeugd doorgebracht, met drieduidend hectare veld en bos als speel-terrein. Hoewel het gebied formeel bij de gemeente Norg hoorde, maakte het ministerie van Justitie er de dienst uit. Op een enkele boer of schoolmeester na mochten alleen de gezinnen van het gevangenispersoneel er wonen. Bordjes 'verboden toegang' weerden indringers van het terrein, onbekende auto's werden aangehouden door gestichtswachters in uniform. Wij waren een kolonie van Den Haag, en voor een kind had dat alleen maar voordelen.

Een van de eerste beelden die ik me herinner uit mijn peutersjeden in het begin van de jaren zestig, is het beeld van een grote groep lopende mannen, gestoken in bruin gevangenis-pak. Het was zondagochtend, en ze waren op weg naar de roomse en de hervormde kerk, die ze deelden met de vrije bevolking. Het uitgestrekte Veenhuizen had geen centrum, de huizen van de inwoners stonden vooral rond het Eerste, Tweede en Derde Gesticht gegroepeerd. Wanneer ze langs ons huis aan de

Kerklaan kwamen, dat ongeveer in het midden van de kolonie lag, hadden de marcherende mannen al enige kilometers afgelegd.

Het Eerste Gesticht heette ook wel Norgervan, en de kleuters die eromheen woonden, gingen naar school in een ruimte binnenin het gevangenisgebouw. Zelf woonde ik net iets dichterbij het Tweede, Esserheem, en daar stond een apart gebouw dat als kleuterschool werd gebruikt. Samen met andere kinderen werd ik gehaald en gebracht in een donkerblauwe justitiebus waarin ook de gedetineerden werden vervoerd. Toen op een dag een bus voorreed die tralies had, schijn ik te hebben geroepen: 'Ik wil niet in de boevenbus!' Koppig ben ik blijven weigeren, en in het vervolg ging ik naar de kleuterschool achterop de fiets.

Om het werken en wonen in de afgesloten gemeenschap aantrekkelijker te maken, zorgde justitie voor allerlei voordeeltjes. Afhankelijk van je rang had je een groot, groter, of nog veel groter erf, dat werd onderhouden door gedetineerden. Later beperkten ze zich tot grasmaaien, heggren knippen en sloten schonen, maar toen ik klein was, hielden ze ook de moestuin bij. Mijn teleurstelling toen een gedetineerde onze aardbeiplantjes voor onkruid had aangekeken!

Of de glazenwassers hun werk ook gratis deden, weet ik niet. Als kind heb je geen benul van geld, maar regelmatig dook voor de ramen een stel ijerig zemende gestichtsbewoners op. Mijn moeder mocht deze mannen niet binnenvragen, ze gaf ze koffie op het plaatsje achter het huis. Achteraf vermoed ik dat het Bankenboschers waren, kortgestraften die met een borrel op achter het stuur hadden gezeten. Maar Johnny en Rijk of Swiebertje hebben onze ramen nooit gelapt, terwijl het verhaal toch ging dat ook die in Bankenbosch zaten of hadden gezeten. Wanneer mijn nichtje me wel eens meenam naar het zwembad in Zwolle, moesten we bij een kassa betalen. Dat vond ik raar. Bij ons zwemmen gratis, het zwembad heette een 'emolument'. Maar andere mensen vonden het misschien raar dat je in Veenhuizen zomaar misdadigers zag lopen. In de jaren vijftig had zelfs Aus der Fünten, die later een van de drie van Breda werd, er rondgefietst. 'Veenhuizen is het veiligste dorp van Nederland' vonden mijn ouders, en de ouders van alle andere kinderen vonden het ook. Welk dorp werd er nou zo goed bewaakt?

Zwemmen was gratis, gedetineerden maaiden het gras en hielden de moestuin bij, onbekende auto's werden aangehouden. Maar dat is het verleden van de strafkolonie Veenhuizen. De bordjes 'verboden toegang' zijn tegenwoordig vervangen door bordjes met uitleg, in het gevangenis-museum zijn fietsroutes te koop en groepen kunnen zich laten rondrijden in een 'boevenbus'.

door Mariët Meester

Hoewel we waren omgeven door criminelen, hadden we helemaal nooit iets te maken met criminaliteit, we voelden ons gekoesterd en beschermd. Mijn broertjes en ik werden volgepompt met respect voor de gedetineerden, die we besloten 'gevangenen' mochten noemen en die we vriendelijk moesten groeten.

Vaag zie ik Ouwe Rinus nog voor me. Rinus was een van de laatste landlopers van Veenhuizen. In de eerste helft van de vorige eeuw waren de gestichten gebouwd door de Maatschappij van Weldadigheid, die zich ten doel had gesteld om in Drenthe van paupers uit de stad brave buitenlui te maken. Duizenden landlopers, dronkaards en weeskinderen werden er tegen hun zin naartoe gebracht, om te werken op het land of een vak te leren in een van de vele bedrijven. In theorie was Veenhuizen zelfvoorzienend, maar in de praktijk lukte dat niet helemaal. De grond was arm, er was een groot gebrek aan mest. Bovendien waren de 'verpleegden' niet allemaal even bereid zich in te spannen.

Toch zijn er zwerwers geweest die zich helemaal thuisvoelden in Veenhuizen. In de vrije maatschappij gin-

den ze ten onder, maar in de caféloze Drentse gemeenschap functioneerden ze op hun best. Wanneer hun tijd in Veenhuizen om was, werd hun baantje opgehouden: iedereen wist toch al dat ze zich voor de winter weer zouden laten oppakken. Een van hen was Rinus, die het gezin van een gestichtsdirecteur had geschopt. Hij bracht mevrouw en meneer het ontbijt op bed, en toen mevrouw hem een keer naakt in het kanaal had zien zwemmen, mocht hij in het vervolg een oude onderbroek van haar aan.

In de tijd dat ik Rinus kende, hoefde hij niet meer te werken. Hij leefde in Veenhuizen alsof het een rustoord was. Zelfs toen de AOW al was ingevoerd, en hij dus genoeg geld had om ergens anders te wonen, bleef hij toch maar liever. Het Derde Gesticht, dat op 1 april 1962 was afgebrand, was zijn vroegere thuis geweest, en nu kweekte hij bloemen achter de resten van het gebouw. Voor de kinderen uit de buurt was hij een soort opa.

Het moet rond 1969 zijn geweest dat mijn broertje ook zo'n kamerad had. Hij was vaak te vinden in een houten Hans-en-Grietje-schuurtje

dat achter ons huis in de tuin van de pastoor stond. In de warmte van een houtkachel resideerde daar een gestichtsbewoner in een dik bruin werkpak. Hij rook naar een mengsel van bosgrond, shag, gemalen koffie en mannenzweet. 'Wat deed je daar toch?', heb ik mijn broer pas nog eens gevraagd. 'Nou, gewoon, koffiedrinken en praten. Stoer zijn. En hij hielp me bij het zoeken van hout voor een hut.' Het ging om een Jehovah's waren de gedetineerden met de meeste voorrechten, zij mochten zelfs in de huizen van de bewoners komen om daar te behangen of te schilderen.

Tot het begin van de jaren zeventig moest iedereen die met pensioen ging, de kolonie verlaten. Dat betekende dat er – op Rinus en een paar andere landlopers na – geen oude mensen woonden, en er bijna nooit iemand doodging. Als dat al eens gebeurde, was het meteen een tragisch geval, waarover iedereen jaren doorpraatte. Toen de vader van een van mijn vriendinnetjes plotseling overleed, was er geen pardon voor zijn dochter en haar moeder: ze moesten zo snel mogelijk uit Veenhuizen vertrekken.

Op mijn elfde, twaalfde werd mijn leven lekker spannend. Wanneer ik in het weekeinde over het zandpad fietste dat rond Esserheem liep, hoorde ik getik dat oversprong van het ene naar het volgende getraliede raam. Ik griezde, genoot en fietste door, langs het voetbalveld dat achter de gevangenis lag. Bij gebrek aan echte vrouwen sloten de voetballende gedetineerden naar mij.

Zondags, in de kerk, was het kijken naar de speciale gedetineerdenvak een goede manier om de tijd door te komen. In plaats van te voet gingen de mannen er nu per bus naar toe. Degenen die in de Half Open Inrichting zaten, mochten zich tussen de vrije kerkgangers mengen. Tot op de dag van vandaag snap ik niet precies waarom een van de HOI'ers zich lachend omdraaide en met een tiertje voor mijn neus begon te zwaaien. Van een schoolvriendin hoorde ik dat toen zij vijftien was, een gedetineerde tijdens de dienst haar been begon te strelen. We wisten allemaal dat vrouwen van gedetineerden wel eens een zomerhuisje huurden in Norg, om op zondag in de kerk bij hun geliefden te kunnen zijn en ze misschien zelfs iets toe te stoppen.

Of zou dat een mythe zijn? We hoorden de sterkste verhalen, die steeds een beetje anders waren, afhankelijk van de persoon die ze vertelde. Meestal gingen ze over ont-snappings. Een vluchteling zou zich onder het bed van een boer hebben verstopt en een greep hebben gedaan in de klerenkast. Ergens in de slaapkamer van een ander huis stond plotseling een spoor van moddervoetstappen op het tapijt. Tijdens een wedstrijd van de Veenhuizer Voetbal Vereniging was er een man dwars over het veld gerend met een gestichtswachter op zijn hielen. En een handige gedetineerde had in de metaalwerkplaats een slinger nagemaakt waarmee de justitielieden werden gestart, en toen... Nee, het ging anders, zei iemand, de chauffeur was net even aan het kletsen met de portier en toen sprong een gedetineerde op zijn stoel en racete weg. Een gestichtswachter had zijn dienstfiets nog voor de bus gegooid. Of was het weer anders, werd de chauffeur soms gedwongen in de richting van Haulerwijk te rijden en

rolden er onderweg steeds meer gedetineerden uit de bus die helemaal niet wilden vluchten?

Veenhuizen is veranderd. De meeste bordjes 'verboden toegang' zijn weggehaald. De gedetineerden mogen alleen samen met de bevolking naar de kerk wanneer ze aan het eind van hun straf in de Half Open Inrichting wonen. Maar er lopen nog steeds tuinlui in gevangenis-pak het openbare groen te onderhouden, en net als mijn broertjes

vroeger crosen er vast nog jochies pesterig door het bijeengeharkte blad. Er zijn vast meisjes die net als ik snel naar binnen rennen wanneer ze in bikini liggen te zonnebaden en er komt ineens een ploeg kerels om de hoek.

De mythische verhalen leven ook nog steeds. Zou het echt waar zijn wat ik heb gehoord, zouden in het nieuwe gebouw naast Norgervan alleen zedenmisdadigers zitten? En die huisjes op het Eerste, waarin ik zo vaak de verjaardagen van mijn klasgenootjes heb gevierd, waarom staat daar nu een slagboom voor? Klopt het dat er nu mensen verblijven die zo lang hebben vastgezet dat ze voor ze de wereld ingaan, moeten leren wat bijvoorbeeld een pincode is? Of zijn het inderdaad sekshuisjes geworden, waarin de heren dames mogen ontvangen?

Wat in ieder geval waar is, want het heeft in de Norg Courant gestaan, is dat een vijftienjarige meisje zich pasgeleden heeft laten overhalen bij een gedetineerde achterop de bagagedrager te springen. Hij zou haar wel even naar de bushalte brengen, beloofde hij, maar fietste linea recta naar het bos. Gelukkig hebben vriendinnen het meisje kunnen redden. 'In het kader van een resocialisatieproject voor gedetineerden met psychische moeilijkheden binnen de gevangenisstraten had de medewegingsvrijheid zonder begeleiding', zo meldde de Courant.

De huizen in Veenhuizen heten nog steeds Werken in Leven, Leeren door Voorbeeld of Flink en Vlug. Maar nu er ook 'import' welkom is, hebben de twee kunstenaars die naast Orde en Tucht zijn komen wonen, zelf een opschrift voor hun huis bedacht: Kunst en Vlieg. Aan de rand van het Fochteloërveen, dat prachtige natuurgebied, zijn picknicktafels verschenen met de onvermijdelijke prullenbak, en bij gebouwen waarvan ik als kind niet besefte dat ze bijzonder waren, staan nu bordjes met uitleg. Zelfs op het Vierde Gesticht, het kerkhof waar zowel burgers als verpleegden liggen, is een bord verzeen met tekst over een groepje vrijwilligers dat graven opknapt. In het gevangenis-museum aan de Hoofdweg kun je fietsroutes kopen, en wanneer je met het openbaar vervoer bent gekomen, huur je toch een dienstfiets om de kolonie te verkennen? Om helemaal in stijl te blijven kunnen groepen zich laten rondrijden in een 'boevenbus' met tralies. Op de rand van kitsch, vind ik zelf, er zitten in Veenhuizen tenslotte nog steeds vele honderden mensen hun straf uit, zo romantisch is dat niet. Maar ik geef toe dat ik niet objectief ben. Wat mij betreft, moet in het dorp van mijn jeugd alles eeuwig hetzelfde blijven.

Op 18 september verschijnt bij Meulenhoff een nieuwe roman van Mariët Meester. De eerste zonde, die zich afspeelt in Veenhuizen.

